

Zárójelentés

10 év EU tagság: Az új tagországok tapasztalatai az agrárszektorban (2015-2018)

A projekt a kelet-közép-európai országok tapasztalatait vizsgálta az agráriumban és számos eredményt ért el. Az eredményeket először éves bontásban ismertetjük részletesen, majd az eredményeket összefüggéseiben is értékeljük.

Szakmai összefoglaló éves bontásban

A projekt első évében a munkatervnek megfelelően letöltésre került egy 250 elemből álló cikkgyűjtemény, amely az új tagországok mezőgazdasági átalakulásának tapasztalatait gyűjti egy csokorba. Ezen cikkek feldolgozása és adatbázisba építése megtörtént, amely jó alapot nyújtott a későbbi elemzések elvégzéséhez, illetve a szakirodalmi áttekintők megírásához. Emellett megtörtént egy olyan adatbázis kiépítése is, amely az új tagországok csatlakozás utáni agrárteljesítményeinek méréséhez szolgáltat alapot, 20 különböző mutatóval.

A fentieknek köszönhetően a projekt első évében öt publikáció született, melyből négy folyóiratcikk (három angol és egy magyar - ezek közül egy impakt faktoros) és egy angol nyelvű könyvrészlet jelent meg. Időrendben az első az angol nyelvű impakt faktoros cikk volt, amely a szakma világhírű folyóiratában, az Agricultural Economics-ban jelent meg. A munkatervben megadott általános sémák területén született cikk a hazai agrárkereskedelem változó mintáit vizsgálta az új tagországokban, különös tekintettel az ágazaton belüli agrárkereskedelmre és annak meghatározó tényezőire. A magyar viszonyokra végzett vizsgálatok eredményei szerint a magyar-EU ágazaton belüli agrárkereskedelmet a tényezőellátottság és a távolság negatívan, míg a gazdasági méret és az új tagországok hatása pozitívan befolyásolta. Más szavakkal élve a magas hozzáadott értékű magyar agrártermékek és élelmiszerek leginkább hasonló adottságokkal rendelkező országokba irányulnak, míg a távolság és a termelési tényezők különbségei ez ellen hatnak.

Időben a második publikáció egy könyvrészlet volt, amely a munkaterv második és harmadik altémájához kapcsolódik (az új tagországok eltérő agrárteljesítményei és annak okai) és a nemzetközileg elismert agrárközgazdász, Zvi Lerman professzor 70. születésnapjára megjelentetett tanulmánykötet részét képezte. A fejezetben bemutatásra kerültek a csatlakozás óta eltelt időszak különböző agrárteljesítményeket jelző mutatói és számos tendencia láthatóvá vált. Először is kimutattuk, hogy a csatlakozás összességében pozitív hatást gyakorolt a térség egészére, noha az egyes országok eltérően használták ki az Európai Uniótól kapott lehetőségeket a mezőgazdaságban. Világossá vált ugyanakkor az is, hogy a kibővült piac és a növekvő jövedelmek ellenére több nehézség is megjelent a piacokon, mint a verseny élesedése vagy éppen a kistermelők hátrányba szorulása. Az egyes országok eltérő teljesítményei közötti különbséget alapvetően a kezdeti tényezőkben, valamint a csatlakozás előtti és utáni agrárpolitikákban véltük felfedezni.

A harmadik publikáció a Közgazdasági Szemlében jelent meg, ahol a munkaterv első altémájához kapcsolódóan (szakirodalmi áttekintés nyújtása) sikerült a csatlakozás előtti és utáni szakirodalmak feldolgozásával a szerzői és hivatkozási kapcsolati hálókat azonosítani a térségben, amely 250 darab, a témában írt cikk feldolgozásával valósult meg. A cikk többek között kimutatja, hogy a régió agrárgazdasági szakirodalmát alapvetően néhány szűk szerzői csoport (klikk) írja, ami jelzi e csoportok kiemelt szerepét a tudományos előrehaladásban. Világossá válik továbbá az is, hogy egy-egy klikkbe tartozó szerzők az átlagnál gyakrabban hivatkoznak egymásra, gyorsítva ezzel tudományos karrierjük

haladását. Végül az adatok azt is alátámasztják, hogy a „központi” szerzőkre az átlagnál gyakrabban hivatkoznak.

A negyedik publikáció a Nemzetközi Agrárközgazdasági Társaság (IAAE) hároméves kongresszusán jelent meg konferenciacikk kategóriában. A cikk a második kutatási alterület kapcsán a csatlakozás 10 évének agrárteljesítményeit vizsgálva állít fel egy rangsort az egyes országok között, kidolgozva az agrárteljesítmény-indexek módszertanát és elemezve az eredményeket, illetve a teljesítménykülönbségek mögött rejlő okokat. Az eredmények szerint Lengyelország, Észtország és Litvánia az egyértelmű nyertes az agráriumban, míg Szlovákia, Lettország és Magyarország tudta a legkevésbé kihasználni az uniós tagság által az agráriumban kínált lehetőségeket. Az egyes országok agráriumának csatlakozás utáni teljesítményben meglévő különbségei számos okra vezethetők vissza, melyek közül a cikk a kiindulási állapot különbségeit, az eltérő gazdasági szerkezeteket, a föld- és farmpolitikák eltéréseit, a mezőgazdasági privatizációs folyamatot, a külföldi tőke nagyságát, az előcsatlakozási programok kihasználtságát, a makro-környezet és a nemzeti agrárpolitikák változékonyságát és átláthatóságát azonosította.

A kutatás első évének időben utolsó publikációja a *Studies in Agricultural Economics* folyóiratban jelent meg és a visegrádi országok ágazaton belüli agrárkereskedelmi mintáit elemezte. Hasonló eredményeket találtunk, mint a hazai agrárkereskedelmi mintákat elemző, fent bemutatott *Agricultural Economics* cikk, kiegészítve azzal, hogy sajnos az alacsony hozzáadott értékű mezőgazdasági termékek exportja dominál a térségből az EU többi országának irányába is.

A projekt második évében a munkatervnek megfelelően mind a három tematikus területen sikerült előre lépni. Egyfelől a korábban letöltött 250 elemű cikkgyűjteményből sikerült kapcsolati és hivatkozási hálókat megjeleníteni, gazdagítva a téma szakirodalmi háttérét. Másfelől az új tagországok agrárteljesítményeinek mérése kapcsán kidolgoztuk a szükséges módszertant, illetve kombináltuk azt meglévő módszerekkel. Harmadrészt a teljesítmények mögött meghúzódó magyarázó változókat is többnyire sikerült azonosítani.

A fentieknek köszönhetően a projekt második évében kilenc folyóiratcikk született, melyből nyolc angol és egy magyar nyelvű (összesen hat darab impakt faktoros), továbbá a Scimago rendszer szerint kettő Q1-es, egy Q2-es, négy Q3-as és egy Q4-es volt. Időrendben az első az *Agricultural Economics-Czech* folyóiratban jelent meg. A munkatervben megadott általános sémák területén született cikk az európai sonkakereskedelem példáján tesztelte a komparatív előnyök meghatározó tényezőit. Az eredmények szerint a földrajzi árujelzőknek komoly szerepük van a minőségi sonkakereskedelem versenyképességében, ahogyan az EU tagságnak is (ami kiemelten fontos az új tagországok számára). Ugyanakkor meglepő, hogy a külföldi működő tőke negatívan hatott a versenyképességre, ami a hazai kézben lévő feldolgozóüzemek versenypozícióinak stabilitására utal.

Időben a második publikáció a régió vezető közgazdasági folyóiratában, az *Eastern European Economics*-ban jelent meg a munkaterv első altémájához kapcsolódóan (szakirodalmi áttekintés nyújtása). A cikk többek között kimutatja, hogy a régió agrárgazdasági szakirodalmát alapvetően néhány szűk szerzői csoport írja, ami jelzi e csoportok kiemelt szerepét a tudományos előrehaladásban. Az eredmények szerint továbbá egy-egy klikkbe tartozó szerzők az átlagnál gyakrabban hivatkoznak egymásra, illetve a „központi” szerzőkre az átlagnál gyakrabban hivatkoznak. A konkrét nevekkkel és témákkal dolgozó cikk jó áttekintést ad az 'agrár-átmenet' 25 évének régiós szakirodalmáról.

A harmadik publikáció az *Acta Horticulturae*-ben jelent meg és a kelet-közép-európai régió zöldség szektorának versenyképességét vizsgálta az általános mintákhoz és részben a második altémához

kapcsolódóan. Az eredmények szerint az uniós tagsággal egyidejűleg nőtt a zöldségkereskedelem mértéke a régióban, valamint annak koncentrációja is erősödött. A megnyilvánuló komparatív előnyök ugyanakkor romlottak 2004 után a szektorban, ami többek között a szabadpiaci folyamatoknak, az EU támogatás- és versenypolitikájának, valamint az élelmiszerár robbanásnak volt köszönhető.

Időben a negyedik publikáció a Közgazdasági Szemlében jelent meg és tulajdonképpen a második kutatási téma (új tagországok agrárteljesítményei) eredményeit összegzi. Az első évben letöltött és rendezett adatokat az agrárteljesítmény indexszel és a többdimenziós faktoranalízis módszerével feldolgozva arra az eredményre jutottunk, hogy a régió agrárteljesítményeit vizsgálva Lengyelország és a balti államok jártak az élen, míg a többi tagállam kevésbé volt képes kihasználni a csatlakozás nyújtotta lehetőségeket. Az agrárteljesítmény-indexek abszolút és relatív sebességét vizsgálva sem mutatható ki komoly eltérés a kapott eredményekben. Az e mögött húzódó belső okokat elemezve rámutattunk, hogy a magasabb hozzáadott értékű agrártermékekre való koncentráció utólag sikeres stratégiának bizonyult. A tanulmány második felében számos külső okot is azonosítottunk, amelyek hozzájárulhattak az eltérő agrárteljesítményekhez. Bár minden ország nyert a csatlakozással, a lehetőségeket az adottságok és az alkalmazott makro- és agrárpolitika függvényében eltérő módon tudták csak kihasználni.

Az ötödik publikáció az új tagországok vertikális ágazaton belüli agrárkereskedelmi indexeit és azok meghatározó tényezőit elemzi az általános sémákhoz kapcsolódóan (Post-Communist Economies folyóiratban). A dinamikus panelek módszerét alkalmazva az eredmények szerint a térség vertikális agrárkereskedelmének nagy része alacsony minőségű, vagyis alapanyag-export és feldolgozott import fókuszú, amely komoly versenyhátrányt jelent hosszú távon. A modellünk szerint a termék differenciálás és a külföldi működő tőke pozitívan, míg a termelékenység és a tényezőellátottság negatívan hat a minőség alapú agrárkereskedelemre a térségben. Ennek fényében érdemes a tőkeintenzív és magasan differenciált élelmiszerek exportjára koncentrálni a jövőben.

A hatodik publikáció (szintén az Agricultural Economics-Czech folyóiratban) az ország- és ágazat specifikus tényezők hatásait vizsgálta a balti országok ágazaton belüli agrárkereskedelmében. A mezőgazdaság specifikus tényezőket tartalmazó modell-eredmények szerint a föld negatívan, míg a munka és gépesítés pozitívan hatott a mintában az ágazaton belüli agrárkereskedelem mindkét oldalára. A cikk továbbá a fentiekkel összhangban rámutatott a balti országok agrárexportjának 'gyarmati' szerkezetére, amelynek változatlansága a versenyhátrányok komoly forrása.

A hetedik publikáció a nemzetközi agrárpolitikai szakma egyik vezető folyóiratában, az EuroChoices-ban jelent meg. A második és harmadik altémát feldolgozó cikk eredményei szerint 1999-2013 között Lengyelország és a Balti államok használták ki a legjobban a csatlakozás adta lehetőségeket az agrárium terén, míg Románia, Szlovénia és Bulgária tették ugyanezt a legkevésbé. A különböző teljesítmények mögött számos tényezőt azonosított a cikk, többek között az előcsatlakozási alapok kihasználását, a kezdeti kiindulási feltételeket, az agrárpolitikák átláthatóságát és következetességét, valamint a privatizáció és a külföldi tulajdonszerzés hatékonyságát.

A nyolcadik publikáció (Acta Alimentaria folyóiratban) az általános mintákhoz kapcsolódóan az európai sajtakereskedelem meghatározó tényezőit elemezte és rámutatott, hogy a GDP/fő, a földrajzi árjelzők és az EU-tagság pozitívan, míg a külföldi működő tőke negatívan hatott az európai sajtakereskedelem versenyképességére. Az új tagországok szempontjából tanulság, hogy az integráció és a földrajzi árjelzők megléte növeli a magas hozzáadott értékű élelmiszerek versenyképességét.

A kutatás első évének időben utolsó publikációja az Ekonomicky Casopis folyóiratban jelent meg és szintén az új tagországok agrárteljesítményeit elemezte a második és harmadik altéma kapcsán.

Hasonló eredményeket találtunk, mint a Közgazdasági Szemlében leírt cikknél, kiegészítve azzal, hogy a magas hozzáadott értékű agrár- és élelmiszeripari termékekre való koncentráció hosszú távon hatékony stratégiának bizonyult az alapanyagokra történő koncentrációhoz képest.

A projekt harmadik évében a munkaterv alapján feladatunk a meglévő eredmények minél szélesebb körben való disszeminációja volt. Ennek megfelelően a projekt harmadik évében öt angol nyelvű publikáció született, melyből három folyóiratcikk (két impakt faktoros, egy Q1-es, egy Q2-es és egy Q4-es), valamint két konferencia anyag jelent meg.

Időrendben az első a British Food Journal (impakt faktoros, Q2-es) folyóiratban jelent meg és az európai bortermelők versenyképességi mintáit vizsgálta. Az eredmények szerint a régióból csupán Bulgária és Ciprus büszkélkedhetett a legmagasabb komparatív előnyökkel és ezáltal versenyképességi potenciállal, míg ugyanakkor a meglévő előnyök náluk is csökkentek a túlélő függvények szerint. Az eredmények háttérében a cikk alapján a Közös Agrárpolitika borpiaci szabályozásának változásai, a gazdasági válság és az újvilági borexport növekvő szintje állnak.

Hasonló eredményekre jutott az Acta Alimentaria-ban (impakt faktoros, Q4-es) megjelent cikk is, amely az európai sajtermelők versenyképességét vizsgálta 1990 és 2013 között. Regionális összefüggésben egyedül Ciprus tudta megőrizni sajtermelésének versenyképességét, amely főként a hagyományoknak és a nyugat-európai ciprusi kolóniák fogyasztás növelő hatásának köszönhető. Az eredmények arra is rámutattak, hogy az európai sajtpiac meglehetősen zárt és telített, amely az új belépők számára komoly kihívásokat rejt.

Időben a harmadik publikáció a 6. Kaposvári Nemzetközi Napok konferencián jelent meg angol nyelven és a kelet-közép-európai régió agrárexportjának versenyképességét vizsgálta 2000-2015 között. Az eredmények szerint Lengyelország és Magyarország voltak a régió legnagyobb agrárexportőr országai, ugyanakkor csak Lettország, Litvánia és Szlovákia voltak képesek növelni agrár-versenyképességi potenciáljukat. A különböző versenypozíciók mögötti agrárpolitikai okokat is bemutatta a konferencia anyag, amelyek összhangban vannak a projekt keretében korábban kutatott anyagok eredményeivel.

A negyedik publikáció a keszthelyi 59. Georgikon Napokon jelent meg angol nyelven és a kelet-közép-európai zöldség-gyümölcs szektor versenyképességét vizsgálta a nemzetközi kereskedelemben. Az eredmények szerint sikertelen ár és minőség alapú versenyt folytatott a legtöbb KKE tagország a zöldség-gyümölcs piacon 2000 és 2013 között, amely sajnos sok esetben komparatív hátrányokkal is társult. Az eredmények arra is rávilágítottak, hogy a régióból csupán Lengyelország, Csehország és Magyarország tudott sikeres ár és/vagy minőség alapú versenyt folytatni ezeken a piacokon.

Az ötödik publikáció a Q1-es International Journal of Energy Economics and Policy folyóiratban jelent meg és azt vizsgálta, milyen összefüggések láthatók a gazdasági növekedés és a környezeti teljesítmények között Kelet-Közép-Európában. A cikk projekt szempontból fontos eredménye, hogy a mezőgazdasági kereskedelem ugyan növeli a gazdasági növekedést, de ugyanakkor környezeti szempontból negatív hatással bír, amelyet az agrárpolitika kialakításánál is figyelembe kell venni.

A projekt negyedik évében a cél az eredmények további disszeminációja volt. 2018-ban három konferencia anyag és egy cikk született. Időben az első az Ausztrál Agrárközgazdasági Társaság éves konferenciája volt, ahol a csatlakozás 15 éves évfordulójához közeledve mutattuk be friss adatokkal az agrár szektor tapasztalatait. Eredményeink megerősítették korábbi számításainkat, miszerint Lengyelország és a balti államok tudták leginkább kihasználni a térségben a csatlakozás nyújtott előnyöket.

Időben a második publikáció egy Világbank által szervezett Washington-i konferencián hangzott el, melynek témája a KKE és a Független Államok Közössége (FÁK) országok mezőgazdaságának teljesítményeinek vizsgálata volt 1997 és 2016 között. Az anyag a fenti cél eléréséhez a konvergencia elméleteket hívta segítségül, valamint Kernel sűrűség és Markov átmeneti valószínűség függvényeket alkalmazott állításai alátámasztására. Az eredmények szerint a két régió mezőgazdasága csak korlátozott mértékben tudott felzárkózni a nyugat-európai mezőgazdasághoz termelékenységben a vizsgált időszakban, míg a jelentős termelékenységbeli különbség továbbra is megmaradt ezen a téren. Az eredményekből azóta egy elfogadott (de csak 2019-ben megjelenő) Q2-es publikáció (Agricultural Economics Czech) és egy Közgazdasági Szemle cikk jelent meg 2018-ban – ez tekinthető egyfajta összegző tanulmánynak is a kutatás kapcsán.

Időben az utolsó publikáció a 60. Georgikon Napokon jelent meg és szintén a KKE országok mezőgazdasági szektorainak versenyképességét vizsgálta a konvergencia-elméletek segítségével, egy újabb módszertani elemmel (föld és munkatermelékenységre futtatott modellekkel), ugyanakkor hasonló eredményekkel, mint a fentebb leírtak.

A projekt összesített értékelése

Az elnyert OTKA pályázat megvalósítását rendkívül sikeresnek ítéljük, mivel az évente vállalt két folyóiratcikket magasan sikerült felülmúlni (összesen 17 lett), valamint a négy évre vállalt két impakt faktoros cikkhez képest kilencet sikerült megjelentetni.

Visszatekintve a négy évre úgy érezzük, rengeteget tanultunk és fejlődtünk. A projekt tervben szereplő három tematikus célt úgy érezzük sikerült jól lefedni a publikációkkal és végig törekedtünk arra, hogy mindent vállalt célt teljesítsünk. Különösen örülünk, hogy sikerült a szakmai kapcsolatainkat is ápolni és eljutni az elmúlt négy év nemzetközi szinten legrangosabb konferenciáira is. Sikeresnek értékeljük azt is, hogy publikációink egy része a nemzetközi és hazai szakmában rangos kutatókkal együtt készült, akiktől szintén sokat tanultunk. Összességében nagyon hálásak vagyunk az NKFIH-nak, hogy lehetőséget biztosított számunkra a kutatásra.

Budapest, 2019. január 18.

Dr. Csáki Csaba
professzor emeritus
akadémikus